

Ad fontes!

Микола Ільницький

УДК 821.161.2-1.109

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано образ Маркіяна Шашкевича в поетичних творах Івана Франка, зокрема у фрагментах поеми “Нове життя”, які не увійшли до основного варіанта цього незавершеного твору. Виявлено подібність характеристики одного з персонажів “Нового життя” з оцінкою М. Шашкевича в наукових статтях І. Франка, а також збіжність у ставленні до раннього українського романтизму.

Ключові слова: М. Шашкевич, І. Франко, романтизм, світовий біль, національна самосвідомість.

Mykola Ilnytsky. Markiyana Shashkevych in the poetic texts by Ivan Franko

The paper deals with the figure of Markiyana Shashkevych in Ivan Franko's poetic texts, particularly in the fragments of the lyric poem “The New Life” that were not taken over into the basic version of this unfinished text. It reveals similarities between one of the characters in “The New Life” and the references about Markiyana Shashkevych which appear in Ivan Franko's scientific articles, and also outlines the affinity of the attitudes of both writers towards the early Ukrainian romanticism.

Key words: Markiyana Shashkevych, Ivan Franko, Weltschmerz (world-weariness), national self-consciousness.

Проблема “Іван Франко і Маркіян Шашкевич”, здавалося б, досліджена всебічно й вичерпно. Та є один аспект, що досі не привернув достатньої уваги літературознавців. Маю на увазі художні твори Франка, в яких відбилося його ставлення до одного з попередників, хоч поет часто вдавався до поетичних формул, чи то характеризуючи теоретичні маніфести, чи виражаючи свій погляд на певні літературні постаті (вступ до поеми “Лісова ідилія”, цикл “Майові елегії”, вірш “Декадент” тощо). Ці твори багато разів цитовані, відомі їх адресати. А от щодо постаті Маркіяна Шашкевича таких поетичних характеристик дослідники майже не помічали. Відомо, щоправда, що серед текстів “із літ молодості” Франка був вірш “До Маркіяна Шашкевича” (його зафіксував у бібліографії творів письменника Михайло Павлик), але текст вірша не зберігся. І все ж...

Ми знаємо, що в І. Франка є не тільки багато незавершених творів, а й різні варіанти одних і тих самих текстів, викреслені строфи й цілі фрагменти, які не потрапили в остаточні варіанти навіть не закінчених текстів і наводяться у примітках наукових видань академічного зразка. До них належить, зокрема, незакінчена поема “Нове життя”, яка має різні прозові й віршові початки та містить цілі епізоди, викреслені поетом. Ці “тіньові” фрагменти цікаві для дослідників, бо проливають світло на інші твори, писані в цей час (середина 1880-х рр.), зокрема на поему “Панські жарти”.

Так, радянські літературознавці були спантеличені тим, що І. Франко, який у це час декларував свої матеріалістичні погляди, у “Панських жартах” вивів позитивний образ священика, захисника селян від сваволі поміщика. Епізоди, викреслені з остаточного варіанта “Нового життя”, виразно перегукуються з епізодами поеми “Панські жарти”, які стосуються священиків – єдиної на той час категорії української інтелігенції. Можливо, вони були викреслені з

“Нового життя” через те, що створювали би певний паралелізм сюжетних ліній та ускладнювали композицію, позаяк у них ідеться про події поза рамками сільської історії “Панських жартів”.

Але для нас сьогодні ці побічні екскурси набувають особливої ваги, адже вони – через ретроспекції – передають духовну атмосферу того часу, коли формувався світогляд М. Шашкевича і його покоління – періоду, що в літературі засвідчив появу раннього українського романтизму. Світоглядно-естетичні ідеї в поемі та в її фрагментах розкриваються через сюжетні ситуації.

...На залізничну станцію, чи двірець, як тоді називали такі заклади, прибуває юнак, щоб на селі поправити своє здоров'я, а найбільше – пошарпані нерви, бо він, за власними словами, “хоч молодий літами, зруйнований цілком”. Євгена (в іншому фрагменті його звати Дорком) зустрічає Микита Дорош (в іншому фрагменті зветься Микита Тихий) – бувалий чоловік, що колись закінчив гімназію, вчився навіть “на філософії” у Львові, але розчарувався в тій науці й повернувся в село господарювати. Прибулого юнака він бачить уперше, але приймає його, бо про це просив син його давнього друга, з яким колись разом навчалися і який потім став сільським священиком і вже помер. Син того померлого священика тепер став наче його сином. Він, щоправда, кудись зникав, але недавно озвався ось таким листом, у якому просить Дороша прийняти його друга, аби той трохи прийшов до тям.

А до чого тут Маркіян Шашкевич? – виникне цілком слушне запитання. Річ у тім, що той померлий сільський священик не просто священик –

Він другом був поета Маркіяна, –
Розстаючись, вони оба, мабуть,
Клялись весь вік святому заповіту:
В народі свідомість здвигати і освіту [3, 2, 463].

Коли уважно простежити перипетії стосунків цих людей, виникає враження, що маємо чи то взаємозаміну персонажів, чи то навіть їхні маски. Ось якими рисами наділений юний товариш Дороша:

Для вас він друг, для мене більш як брат.
Колись його талант, наука, жвавість
Були миліші мні від всіх наград... [3, 2, 462].

А тепер – про його батька:

Признаюсь вам: людей чимало знав я
І заглядав в їх серця й мислі зміст,
Но другого такого не видав я!
Так простий, щирий і не знав, що злість –
З природи ворог всякого безправ'я, –
Слуга й герой, наскрізь ідеаліст.
Де другі кидались – він смирно йшов з дороги,
Де другі падали, він кидався без тривоги.
Донині живо бачу те в уяві
Його спокійну, чесну, тиху стать,
Низенький, очі сяють, все ласкаві, –
Ще чую, як слова його летять.
Такі ясні, мов потічок в мураві,
І серце в груді тішать і пестять [3, 2, 463].

Мимоволі з'являється думка, чи не об'єднано в цих двох характеристиках портрет зовсім іншого, відсутнього персонажа – М. Шашкевича? Для перевірки такої гіпотези погляньмо, як Франко-критик писав про риси вдачі натхненника “Руської Трійці”. Процитуємо хоча б уривок зі статті про українську літературу (“Южнорусская литература” в енциклопедії Ф. Брокгауза та І. Єфрона; подаємо в українському перекладі): “Найталановитіший із упорядників “Русалки” Шашкевич умів, як каже один із його ровесників (ідеться, очевидно, про Якова Головацького. – М. І.), запалювати в серцях вогонь, який гасне хіба що в могилі. Це була натура м'яка й водночас енергійна, цільна. Його далеко не першокласне поетичне обдаровання не встигло розгорнутися, але для тодішнього галицько-руського середовища він був дорогий цільністю світогляду, безмежною відданістю рідному народові. У цих питаннях він не знав вагань: народна мова, мова селян має бути основою літератури і просвітницької діяльності, література й писемність повинні передусім служити піднесенню народу” [3, 41, 127].

Ризикну також висловити припущення щодо Шашкевичевого друга, уособленого в таємничій неназваній постаті поеми “Нове життя”. У Франковій монографії “Життя Івана Федоровича” названо ім'я польського культурного діяча Тадеуша Василевського, який “пригортає під свої крила нашого поета і громадянина Маркіяна Шашкевича, і то якраз в тім часі, коли доля була йому якраз найприкрішою, по його виключенні з семінарії” [3, 46, кн. 1, 67]. Отже, у цей час польсько-українські відносини не були такими загостреними, як у другій половині ХІХ ст.

Повертаючись до поеми “Нове життя”, зазначимо, що Микита Дорош, який зустрічає на залізничній станції юнака з розшарпаними нервами, добре пам'ятає романтичні поривання молоді часів своєї юності й переконаний, що багато з цих поривів були солом'яним вогнем і радше завдавали шкоди, ніж приносили користь. Рецидиви цієї хвороби вбачає він і в Євгена та обіцяє знайти ліки:

“Ну-ну, – рік Дорош, – хоч ми й не докторі,
А розпізнати зумієм ваш недуг.
Ви, знать, крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань – все к одній змагає цілі:
Ятрить рани, що згоїлись ще не вспіли” [3, 1, 207].

На цьому монолозі варто заакцентувати ще й через те, що Франко окреслив у ньому коло інтелектуальних зацікавлень покоління М. Шашкевича, а в літературознавчому плані – характер раннього українського романтизму галицької школи, чільним представником якого постає М. Шашкевич. Український романтизм, як і слов'янський загалом, суттєво відрізнявся від німецького чи англійського романтизму, в основі якого лежали універсальні ідеї страждання, смерті, самотності, об'єднані німецьким образним визначенням Weltschmerz (світовий біль), передусім тим, що базувався, як і романтизм багатьох інших слов'янських літератур, на ідеях пробудження національної самосвідомості, що ставали підґрунтям національно-визвольних рухів. Тимто Дорош виявляє негативне ставлення до некритичного перенесення чужих гасел на інше національне підсоння.

Наведений монолог Дороша цікавий як у соціокультурному, так і в суто естетичному аспектах, значною мірою виражаючи погляди самого І. Франка

на романтизм, а відтак на трансформацію деяких його ознак у ранньому українському модернізмі початку ХХ ст. Поема “Нове життя” писалася у другій половині ХІХ ст., у той час, коли письменник під впливом ідей культурно-історичної школи І. Тена, поглядів М. Драгоманова стояв на позиціях реалізму, що підтверджують його статті цього періоду, зокрема “Критичні письма о галицькій інтелігенції” (другий лист не випадково відкривається віршем М. Шашкевича “Веснівка”).

Український романтизм І. Франко трактує як шлях до реалізму, переконаний, що кожний новий напрям у суспільному житті та в літературі мусить зароджуватися в надрах попереднього етапу; “заким може початися серйозна, тверда праця розуму, мусить уперед дух людський прилагодитися не тільки наукою, а й зрушеннями чуття. Заким почнеться рух, мусить постати бажання руху; заким мисль увійде в свої права, мусить постати задума” [3, 26, 92].

Отже, хоча від “цвітки дрібної”, замороженої на ціле десятиліття реакцією, до могутнього пориву Франкових “Веснянок” пролягає ціла епоха зміни поколінь, усе ж “слабенький проблеск революційного духу” “Веснівки” не міг бути знищений, і його, крім шляхетних поривань сильних особистостей, зміцнював духовний рух інших слов’янських народів до національного відродження й політичної свободи. Водночас це був і важливий крок у сфері естетичного. Як зауважує І. Франко у статті “М. Шашкевич і галицько-руська література”, “в Шашкевичевих віршах у нас перший раз повіяло духом поезії ХІХ віку; давня “мова богів”, як колись називали поезію, тут сталася скристалізованою, очищеною мовою людського серця, зверненою безпосередньо до сердець усіх інших людей” [3, 43, 250].

Говорячи про велику, як зміна цілих епох, дистанцію від “цвітки дрібної” Шашкевича до “веснянок” Франка, бачимо в обох цих образах риси спорідненості, спадкоємності. Навіть більше: І. Франко теж по-своєму переходив від “веснянкових” жалів до могутнього пориву “веснянок”. Маю на увазі ранній Франковий вірш “Моя пісня”, потрактований Богданом Тихолозом у праці “Філософська лірика Івана Франка” як утілення двох трансцендентних сил, що кермують людським життям: язичницької віри в Долю як фатум, яка може бути прихильною чи ворожою людині, з одного боку, і християнської віри у всеблагото Бога-батька [2, 119]. Як на мене, християнське начало тут усе ж домінує як етичний чинник, до того ж християнському світоглядові фактор долі не чужий, радше обидва ці чинники взаємопов’язані. Це засвідчує і “Моя пісня”, текст якої сприймається майже як продовження Шашкевичевої “Веснівки”:

За що, о Боже, тая доля	І рос небесних краплі впали
Малій тій квітці весняній?	На цвітку, що вжегнулась вниз,
Чи так їй гинуть серед поля	Що пупінки вже завмирили
В гарячій спекотні літній?	І налягав на неї хмиз,
Пошли, о Господи, з росю	Але роса небесна й сила
Їй свого ангела, нехай	Малую квітку підняла,
Не в’яне тут перед порою,	Жадібно той напій солодкий пила
Їй сили, Отче, підкріпляй!	Й, освіжена, жару літню знесла [3, 3, 285].

У циклі “Веснянки” мотив віри у фатум і християнської віри згодом поступився місцем віри в “розум-бистроум” (“Ой, що в полі за димове?”), що відповідало тодішньому позитивістському світоглядові поета; відтак образ Шашкевичевої “цвітки дрібної” в цьому контексті набуває нових конотацій.

Ще раз образ “цвітки дрібної” з’явився у Франка в 1883 р., викликаний коханням до “гордовитої княгині” Юзефи Дзвонковської, яка не погодилася вийти за нього заміж, радше всього через свою невиліковну хворобу. У віршах

поета “Апострофа” та “Перспективи” виражені, за словами В. Корнійчука, “мотиви співчуття і смутку, сублімовані образом “цвітки осінньої, цвітки дрібної”, своєрідному віддзеркаленні її далекої посестри – “цвітки дрібної” М. Шашкевича. Вже зовні обидва вірші нагадують “Веснівку”, але важливішими є, звичайно, їх внутрішня, психічна організація, спільний діапазон поетичного переживання” [1, 48], про що свідчить уже початок “Апострофи”:

Цвітко осіння,	Ранки з морозами,
Цвітко бліда!	Млисті дні, –
Вже пора змінная,	Вмитая сльозами
Сльоти, біда,	Зв'янеш на пні [3, 2, 360].

Варто звернути увагу ще на один нюанс: навіть у статтях історичного та суспільно-політичного характеру в місцях, де з'являється ім'я М. Шашкевича, Франко перемикає фазу струму в інше силове поле – від логічної аргументації переходить на образний виклад. Візьмімо хоч би працю “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”. При мові про Шашкевича автор посилається на слова тих, хто особисто знав поета, зазначаючи, що його твори справляли таке враження, “немов блискавка серед темної ночі” [3, 47, 112]. І вже від себе додає, що поет “знав ту тугу, ту зневіру, яка тоді мусила нападати кожного і чорною хмарою застелювала перед ним небо. <...> Та він не гнувся під вагою тої долі. Він чув твердим гарячим серцем те, що писав у листі до свого друга Козакевича:

Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин
Най свободоньки сонечко заблисне –
Ти не неволі син! [3, 47, 113].

Ім'я М. Шашкевича у статтях І. Франка могло з'являтися в найнесподіванішому контексті. Приміром, у праці “Найстаріші пам'ятки німецької поезії IX-XI вв.”, характеризуючи зразки німецької поезії релігійної тематики, які не мають рим та впорядкованої ритміки і близькі до прози, автор дослідження до подібного типу поезії зараховує “Псалми Русланові” М. Шашкевича.

І, нарешті, останнє: чи висока Франкова оцінка творчості Маркіяна Шашкевича як явища українського романтизму стала фундаментальною основою для наступних дослідників, особливо у XX столітті? На мою думку, вона радше породила ситуацію *pro et contra*, але ця цікава проблема заслуговує на окрему розмову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: Горизонти поетики. – К., 2004. – 485 с.
2. Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка. – Львів, 2009. – 319 с.
3. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1976–1986. (Тут і далі другою позицією позначено том, третьою – сторінку).

Отримано 15 червня 2011 р.

м. Львів

